

УДК [398.88:2-282.5(=161.2)“18”]:081Чубинський П.

Видання усних молитовних текстів середини ХІХ століття в семитомній праці Павла Чубинського

Ігор ГУНЧИК

Кандидат філологічних наук,
докторант кафедри фольклористики Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
01601, м. Київ, вул. Володимирська, 64
e-mail: hunchyki@gmail.com

У статті розглянуто внесок П. Чубинського у видання та вивчення українських народних молитов. Називаючи їх популярним на той час терміном “заклинання”, учений зазначав, що колись ці твори були молитвами. Серед різножанрових текстів магічно-сакрального фольклору у першому томі збірника П. Чубинського опубліковано понад 20 молитовних зразків. Вони стосуються таких тематичних груп: лікувально-цілювальної, промислово-господарської, індивідуально-охоронної та родинно-сімейної. Варіанти деяких із цих народних молитов відзначаються особливою поетичністю і належать до числа раритетних.

Ключові слова: народна молитва, збірник, божественний персонаж, фольклор, поетичний, стихія, астральний.

На початку 70-х років ХІХ століття з перервою у два роки в Санкт-Петербурзі та Москві вийшли друком два великі за обсягом, але концептуально відмінні між собою, зібрання українського okazіонально-обрядового фольклору, у яких містилася значна кількість народних молитов. Їх підготували до друку П. Чубинський [4] і П. Єфименко [1] – відомі громадські діячі та науковці, які своїми працями зробили чималий внесок у становлення української фольклористики ХІХ століття, що розвивалася на той час у рамках російської імперської науки. Той факт, що обидва видання було опубліковано під егідою провідних тогочасних наукових інституцій – Російського географічного товариства й Московського університету, свідчило про жвавий інтерес до цього виду фольклору не тільки серед українських, а й серед багатьох дослідників Росії, які вже встигли ознайомитися із подібними, виданими раніше, збірниками російського магічно-сакрального фольклору І. Сахарова [3] та Л. Майкова [2].

Семитомна праця П. Чубинського “Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край” (Санкт-Петербург, 1872), будучи за широтою охоплення матеріалу своєрідною енциклопедією народознавства, як відомо, не є спеціальним виданням магічно-сакрального фольклору. До того ж у ній немає навіть окремого розділу, де були б цілісно зібрані відповідні уснопоетичні утворення. Проте у цьому фольклорно-етнографічному виданні, переважно в підрозділі “Лікування хвороб” з першого тому, було надруковане найбільше на той час зібрання різножанрових okazіонально-обрядових зразків, кількість яких становить близько 150 одиниць.

Географія цих фольклорних записів, серед яких понад 20 народних молитов, охоплює населені пункти та повіти (“уезды”) майже всіх губерній – Київської, Пол-

тавської, Подільської, Волинської та інших, які у час існування Російської імперії були великими адміністративно-територіальними одиницями на українських землях. Біля текстів зазвичай було зазначено назву села або міста, той чи інший повіт або і те, і друге. Іноді паспортні відомості включали прізвище й ініціали записувача фольклору. Наприклад, під п'ятьма різножанровими творами, які П. Чубинський називав "заклинаннями, що стосуються рослин", вказано прізвище Г. Залюбовського [4, с. 85]. Список інших осіб, які у 60-х – на початку 70-х років XIX століття надали П. Чубинському "важливе сприяння надсиленням матеріалів", вказано у "Загальній передмові до матеріалів і досліджень" першого тому "Трудов..." [5, с. XVI–XVII].

Різножанрові магічно-сакральні утворення відмінних між собою функціональних різновидів і тематичних груп П. Чубинський називав переважно "заклинаннями". Не виключено, що у використанні цього терміна в якості головного на вченого мав значний вплив уже згадуваний збірник Л. Майкова "Великорусские заклинания". Проте це не заважало П. Чубинському, коментуючи певні недоліки у змісті матеріалів "Трудов...", стверджувати, що заклинання є терміном новішого походження, а колись їх називали молитвами. "У заклинаннях трапляються теж незрозумілі місця, що пояснюються їх спотворенням під час передачі від одного покоління до іншого, – твердив учений. – Раніше це були **молитви** (виділення наше – І. Г.) із зрозумілим для народу змістом, тепер це хоч і чародійні засоби, але не за внутрішнім їх змістом, який народ не розуміє, а за вірою в їх силу" [5, с. XIX].

Поруч із "заклинанням" на означення народних молитов П. Чубинський використовував інші терміни. До них належить "нашіптування", у дівості та всесильності яких, на його думку, серед народу в окремих ситуаціях сумнівалися. "Для лікування усіх цих хвороб, – зазначав із цього приводу учений, – раніше використовували (допомогу – І. Г.) бабів-знахарок; тепер при хворобах, якими є холера і чума, хоч би тисячі бабів нашіптували різні слова, це не допоможе, тут потрібна допомога дієва, а заклинання і **нашіптування** безсильні..." [4, с. 111]. Виразного народного походження із вказівкою на промислово-господарську сферу застосування є ще один термін "приговор до маку" [4, с. 85]. Але він стосується іншого жанрового утворення – примовки, в основі якої лежить двоскладне побажання експлікативного типу.

Попри те, що заклинання П. Чубинський ототожнював із давніми молитовними творами, сам термін "молитва" він використовував дуже рідко. Один із цих небагатьох випадків має безпосереднє відношення до назви підрозділу групи текстів промислово-господарського призначення, пов'язаних із бджільництвом. "Молитви, що стосуються бджіл" ("Молитвы, къ пчеламъ относящіяся") – це тексти переважно письмового апокрифічного походження, які були передруковані з рукописного збірника, який нібито колись належав селянину з міста Шендеровка Боніфату Федоровичу Семеріку [4, с. 69]. Авторство цієї рукописної "книги", як зазначено на її початку, належить "преподобному отцю нашому Зосиму" – християнському святому, якого серед народу вважали опікуном бджолярської справи. Саме до цього сакрального покровителя звернена перша молитва церковнослов'янською мовою. Ім'я цього святого згадано і в інших наявних тут молитвах, які стосуються догляду бджіл. Цікаво, що серед цих християнських писемних текстів є кілька власне фольклорних примовок і замовлянь, написаних по-українськи.

Своєрідною альтернативою цим молитовним рукописним текстам християнської традиції є наступний підрозділ "Заклинання, що стосуються бджіл" [4, с. 73–75], до якого увійшли переважно народні різножанрові зразки магічно-сакрального фольклору. Серед уміщених тут тринадцяти творів, фольклорною молитвою є восьме утворення до "Господа, Творця землі і всіх тварей". Основу його тексту, мова якого "пересипана" словами-церковнослов'янізмами, становить своєрідне прохання-паралелізм: "Яко послал еси Архангела своего Гавриїла благовістити Діві Марії зачатіє в чреві Господа нашого Ісуса Христа, і полний суть небеса і земля слави его, Господу

Богу на хвалу, а міні, господареві вашому, на пожиток, манну от роси небесної і от влаги земнія і от всіх зілій цвітущих і дерев на землі" [4, с. 74]. Цю молитву промовляли на Благовіщення, дівставши проскурку, якою спочатку обтирали вулик, а потім зберігали в пасіці.

Ще однією народною молитвою, що також належить до промислово-господарської тематичної групи, є текст функціонального різновиду "при збиранні трав" ("при собираніи травъ"), який записано у Саратовській губернії. П. Чубинський розмістив його в підрозділі з назвою "Заклинання, що стосуються рослин" ("Заклинанія, относящіяся къ растеніямъ"). Він одночасно апелює до чотирьох божественних персонажів – святого Одама, Ісуса Христа, Господа і Матері Божої:

Святий Одам орав,
Ісус Христос насіння давав,
а Господь сіяв,
а Мати Божа поливала
та всім православним
на поміч давала [4, с. 85].

Характер народної молитви із цього ж підрозділу має також фольклорний зразок із Константиноградського повіту "до морозу", варіанти якого поширені в північних регіонах України. Стоячи у свят-вечір біля вікна, це божество однієї із природних стихій запрошували вечеряти і просили не морозити "ні ягнятка, ні телятка, жита і пшениці, і всякої пашниці" [4, с. 85].

Найбільшою за чисельністю у збірнику П. Чубинського є група фольклорних молитов лікувально-зцілювального призначення. До неї належить два твори, які використовували від пристріту та вроків. У першому з них апелювали до Господа і води Оліяни, щоби вони очистили душу, тіло, "рум'яне лице і веселе серце" раба Божого N [4, с. 135]. Цікаво, що пристріт як хворобу П. Чубинський розглядав окремо від вроків. Ознаками, які його характеризують, є "зівання, тошнота, тремтіння і насамкінець гарячка". Натомість вроки – це біль голови, який виникав, коли хтось постійно дивився на людину, і це "глядіння" шкідливо на неї діяло. Серед усіх надрукованих "заклинань від уроків", народною молитвою є короткий епічний текст, міфологічними персонажами якого є Петро й Павел з Пресвятою Богородицею: "Йшли святи Петро і Павел з Пресвятою Богородицею високих гір воротати, вниз води спускати, з раба Божого N уроків-примовок знімати: чоловічих і жіночих, паробочих, дівочих, дитячих, вітряних, водяних, подуманих і примовлених: з очей карих, з очей синіх, з очей красних, з очей білих..." [4, с. 132].

Три усні молитовні зразки належать до функціонального різновиду "від крові". Це переважно так само твори епічного характеру, у яких діє один або кілька сакрально значущих персонажів. Ними є святий Ілля, який "кров уняв", та три Пречисті, які нібито йдуть в різні українські міста ("одна до Києва, друга до Чернигова, третя до Ніжена") зашивати рану "срібною голочкою, шовковою ниточкою" (№ 3). В інших двох текстах "крові замовляти" їде "Пречиста на білім коні", а також їде Ісус Христос, із яким трапилася, здавалося б, цілком реальна okazія – він загнав у ногу дерев'яну скалку: "Йшов Ісус Христос через море, загнав собі дерево в ноги. Став він дерево виймати та й став кров замовляти: "Кров не вода, рікою не біжить. Тпру і чмок" [4, с. 127].

Цілком відмінний від попередніх склад фольклорних персонажів у лікувальних народних молитвах від інших хвороб. Так, від бешихи (рожі) молилися до "огнів, ангелів і архангелів" [4, с. 116], від лихоманки – до святого Авраама [4, с. 120–121], від болю зубів – до Діви Марії, Матінки Христової [4, с. 126]. Від більма у Проскурівському повіті, за матеріалами П. Чубинського, традиційно зверталися до святого Юрія та трьох його хортів-помічників: "ідного чорного, другого червоного, третього білого" [4, с. 139].

Окрему добірку текстів у праці П. Чубинського становлять фольклорні молитви індивідуально-охоронної тематичної групи. Це перш за все два уснопоетичні зразки функціонального різновиду “в дорогу”. В основі першого з них лежить дві формули прохання до Господа з перерахуванням у них можливих зовнішніх загроз: *“Сохрани мене, Господи, раба Божого N, во дні і в часи, і в получаси, по всяк час, на усяке врем’я Христове і помилуй від ворога і супостата, від летючого і від повзучого, від мужеського і від женського полу...”* [4, с. 88]. Ще одну молитовку до Ісуса Христа, Божої Матері та Миколая “говорять не тільки тоді, як ідуть позиваються з ким-небудь, а й тоді, як ідуть куди в дорогу”: *“Іду я з хати, за мною Сус Христос і Божая Мати; Миколай на порозі, помагає міні в дорозі”* [4, с. 95].

Надзвичайно цікавими в поетичному аспекті та рідкісними, навіть раритетними, зразками першої половини XIX століття є дві народні молитви функціонального різновиду “від ворогів”, які колись використовували також у ролі словесних апотропеїв. Їх особливість полягає в тому, що вони звернені до божественних персонажів найнижчої ієрархії, якими є антропоморфізовані періоди добового часового циклу – ніч і смерк. Неповторною метафоричністю відзначається молитовний текст до ночі, яку величають як божество і яка має своєрідну топонімічну прив’язку до головного українського міста Києва: *“Ніч темна, ніч тишина, сидиш ти на коні буланому, на сідлі соколиному, замикаєш ти комори, дворці й хлівці, церкви й монастири, й Київські престоли...”* [4, с. 95]. Виразною прагматичністю характеризується і молитва до смерку, в основі якої лежать народні спостереження над змінами природних явищ і функціональністю меж дня і ночі:

Смерку, смерку!
Замикаєш засіки і башти,
замкни моїм ворогам роти,
щоб проти мене новорожденного,
молитвенного і хрищеного
раба Божого N
роти не роззявили
і язика не обернули,
худого слова не проговорили [4, с. 88].

Не менш цікавими з художнього погляду, а тепер майже невідомими записувачам фольклору, є ще дві індивідуальні або “приватні” народні молитви “на красу”. Їх виконавцями й одночасно адресатами були непрофесійні носії магічно-сакральної словесності, переважно особи жіночої статі. Щоб бути вродливою і подобатися хлопцям, дівчині треба було “вийти вранці, чуть стане сонце зходить і тоді, як не буде хмарно на дворі, стать перед сонцем і казати: *“Добрий день тобі, сонечко ясне. Ти святе, ти ясне-прекрасне; ти чисте, величне й поважне; ти освіщаєш гори і долини, і високої могили; освіти мене, рабу Божу, перед усім миром: перед панами, перед попами, перед царями, перед усім миром християнським: добротою, красою, любов’ю й милощами; щоб ні було ні лютішою, ні милішою од раби Божої народженої, хрещеної, молитвяної N. Як ти ясне, величне, прекрасне, щоб і я така була ясна, велична, прекрасна перед усім миром християнським, на віки віков, амінь”* (Це треба говорити три рази, і “Отче наш”, і “Богородицю” ще по три рази)” [4, с. 93].

До астральних божественних персонажів – зір-зірниць і “красного сонечка”, за фольклорно-етнографічними записами П. Чубинського, молилися також увечері дівчата, “як хотіли, щоб їх хлопці любили”: *“Зорі, зірниці, єсть вас на небі три рідні сестриці, четверта хрещена, порожденна Марія. Як ви ясні, красні меж зорами, щоб була така красна межі дівками”* [4, с. 93].

Ще однією тематичною групою українського оказіонально-обрядового фольклору, яку представлено у “Трудах...” П. Чубинського, є родинно-сімейні народні

молитви. Вони стосуються лише одного функціонального різновиду “щоб повернути хлопця”, тексти якого у фольклористиці ще часто називають “любовниками”. У цих молитовних зразках зазвичай зверталися до астральних світил – зір і місяця, які за народними віруваннями здатні викликати в людині почуття любові або закоханості. Поширеним у цих фольклорних молитвах є мотив із апеляцією до трьох зір-сестриць, із яких “одна нудна, друга привітна, третя печальна”. Кожна з них, виконуючи свою функцію, ніби приневолювала любити рабу Божу N (Д, 1). В основі іншого тематично подібного тексту лежить мотив про кубок, у якому Ісус Христос начебто мив руки: “Зірочко вечірняя і світова! Позичте мні того кубочка, що Сус Христос руки мие, а я вам тоді верну, як хрещеного, народженого і молитвеного козака Івана до себе приверну” [4, с. 92].

Високою поетичністю відзначаються народні молитви до однієї з природних стихій – “огненного бугала”, а також “місяця Владимира”, що належить до астрального типу божественних персонажів. Текст до загадкового “огненного бугала” як образу вогненної стихії, який “ліса палить, а землі сушить, а трави вялить”, проговорювали “у півночі на дворі, коло покуття”. Любовний зміст цього діалогічного твору передано в апелятивній формулі прохання до “вищої сили”: “Полети ж ти, огнений бугало, до козака у двір, де ти його спобіжиш, де ти його заскочиш: чи у лузі, чи в дорозі, чи в наїдках, чи в напיתках, чи у вечері, чи у постелі; учепися ти йому за серце, затоми ти його, зануди, запали ти його...” [4, с. 92].

Не менш цікавим є усне молитовне утворення до місяця, у якому любовне почуття виражене через плач і тугу між близькими людьми, тваринами і навіть, здавалося б, неживими природними об’єктами:

Місяцю Владимиру,
ти високо літаєш,
ти все бачиш, ти все чуєш,
як невольники й невольниці плачуть
за батьком та за матір’ю,
за дітками маленькими;
як корова за телям,
як лошиця за лошям,
як ослиця за осям,
як море за морем.
Даруй же, Господи,
щоб так за мною народженою,
хрещеною і молитвеною
рабою Божою Марусею
Грицько плакав [4, с. 92].

Узагальнюючи внесок П. Чубинського у вивчення і видання українських народних молитов, необхідно відзначити таке. Називаючи ці твори переважно “заклинаннями” та “нашіптуваннями”, але не заперечуючи їх належність у давні часи до молитов, цей учений у “Трудах етнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край” опублікував найбільшу на той час добірку усних молитовних творів першої половини XIX століття різного тематичного та функціонального спрямування. Особливу цінність для фольклористики мають родинно-сімейні народні молитви до астральних та “стихийних” міфологічних персонажів, які в теперішній час є раритетними і відрізняються від інших своєю особливою поетичністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ефименко П. С. Сборник малороссийских заклинаний / П. С. Ефименко // Чтения в Императ. О-ве Истории и Древностей Рос. при Моск. ун-те. – 1874. – Кн. 1. – С. 1-70.

2. Майков Л. Великорусские заклинания / Л. Майков // Записки Императ. Рус. Географического О-ва по отделению этнографии. – Санкт-Петербург, 1869. – Т. 2. – С. 417–580.

3. Сахаров И. П. Сказания русского народа. – Санкт-Петербург: Типография Сахарова, 1841. – Т. 1.

4. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя П. П. Чубинскимъ. – Санкт-Петербургъ, 1868. – Т. 1 : Върванія и суеврїя. – Загадки и пословицы. – Колдовство. – 468 с.

5. Чубинский П. Общее предисловіе къ матеріаламъ и изслѣдованіямъ / П. Чубинский // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной Императорским Русским Географическим Обществом. Юго-Западный отдѣлъ. Матеріалы и изслѣдованія, собранныя П. П. Чубинскимъ. – Санкт-Петербургъ, 1868. – Т. 1. – С. XI–XX.

Publication of Oral Prayer Texts of the Middle XX century in the Seven-Volume Work by Pavlo Chubynskyi

Ihor HUNCHYK

The articles considers the contribution of P. Chubynskyi into the publication and study of Ukrainian folk prayers. By calling them “spells” (popular term at the time), the scientist noted that these texts once used to be prayers. Among texts of magical and sacral folklore of various genres, the first volume of P. Chubynskyi’s collection contains over 20 texts on industrial and economic, individual protection or family topic. Some variants of these folk prayers are especially poetic and are considered to be rare.

Key words: folk prayer, collection, divine hero, folklore, poetic, natural element, astral.

Издания устных молитвенных текстов в середине XIX века в сеитомном труде Павла Чубинского

Игорь ГУНЧИК

Рассмотрен вклад П. Чубинского в издание и изучение украинских народных молитв. Называя их популярным в то время термином “заклинания”, ученый отмечал, что когда-то эти произведения были молитвами. Среди разножанровых текстов сакрально-магического фольклора в первом томе сборника П. Чубинского опубликовано более 20 образцов жанра народной молитвы. Они относятся к таким тематическим группам: лечебно-исцеляющей, промышленно-хозяйственной, индивидуально-охранной и семейно-родынной. Варианты некоторых из этих народных молитв отличаются особой поэтичностью и принадлежат к числу раритетных.

Ключевые слова: народная молитва, сборник, божественный персонаж, фольклор, поэтический, стихия, астральный.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2014

Прийнята до друку 24.10.2014